

Лісний І. А.,

старший викладач кафедри правознавства та фінансів
Полтавського інституту економіки і права
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
ORCID: 0000-0002-3157-6323

Коваленко В. Ф.,

старший викладач кафедри правознавства та фінансів
Полтавського інституту економіки і права
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
ORCID: 0000-0002-1848-1354

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження сучасних тенденцій розвитку міжнародного кримінального права в контексті притягнення до відповідальності за злочини проти людяності як однієї з найтяжчих категорій міжнародних злочинів. Проаналізовано нормативно-правову базу, що регулює відповідну сферу, зокрема положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду, практику міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc* (для колишньої Югославії та Руанди), а також новітню судову практику міжнародних і національних судів. Особливу увагу приділено еволюції підходів до визначення поняття «злочини проти людяності» як у міжнародно-правовій доктрині, так і в позитивному праві, що дозволило виявити наявні суперечності та прогалини правового регулювання.

У роботі детально досліджено елементи складу злочинів проти людяності, включаючи контекстуальні ознаки, об'єктивну та суб'єктивну сторони, а також питання кваліфікації окремих діянь у світлі сучасних міжнародних стандартів. Розглянуто механізми реалізації принципу невідворотності покарання, зокрема через діяльність Міжнародного кримінального суду, універсальну юрисдикцію національних судів та розвиток міждержавного співробітництва у кримінально-правовій сфері.

Окремий акцент зроблено на проблематиці притягнення до відповідальності держав та їхніх посадових осіб, включаючи питання імунітету, співвідношення міжнародного та національного права, а також політико-правові виклики, що виникають у процесі здійснення правосуддя. Проаналізовано перспективи кодифікації відповідних норм у рамках окремої конвенції ООН про злочини проти людяності.

Обґрунтовано висновок, що сучасний розвиток міжнародного кримінального права характеризується інституційним зміцненням механізмів відповідальності, розширенням юрисдикції міжнародних судових органів, підвищенням ролі національних правових систем у забезпеченні міжнародної кримінальної юстиції та посиленням глобальної координації у протидії найтяжчим злочинам проти людства.

Ключові слова: злочини проти людяності, міжнародне кримінальне право, Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, міжнародна кримінальна відповідальність, трибунали *ad hoc*, геноцид, військові злочини.

Lisnyi I. A., Kovalenko V. F. Responsibility for crimes against humanity: modern trends in the development of international criminal law

Abstract. The article provides a comprehensive study of current trends in the development of international criminal law in the context of accountability for crimes against humanity as one of the gravest categories of international crimes. It analyzes the regulatory and legal framework governing this area, in particular the provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court, the practice of *ad hoc* international criminal tribunals (for the former Yugoslavia and Rwanda), as well as recent case law of both international and national

courts. Special attention is paid to the evolution of approaches to defining the concept of “crimes against humanity” in both international legal doctrine and positive law, which makes it possible to identify existing inconsistencies and gaps in legal regulation.

The paper examines in detail the elements of crimes against humanity, including contextual elements, *actus reus* and *mens rea*, as well as issues of classification of specific acts in light of contemporary international standards. It also considers mechanisms for implementing the principle of inevitability of punishment, in particular through the activities of the International Criminal Court, the exercise of universal jurisdiction by national courts, and the development of interstate cooperation in the field of criminal law.

Particular emphasis is placed on the issue of holding states and their officials accountable, including questions of immunity, the relationship between international and national law, and the political and legal challenges that arise in the administration of justice. The prospects for the codification of relevant norms within a separate UN Convention on Crimes against Humanity are also analyzed.

It is substantiated that the modern development of international criminal law is characterized by the institutional strengthening of accountability mechanisms, the expansion of the jurisdiction of international judicial bodies, the increasing role of national legal systems in ensuring international criminal justice, and the enhancement of global coordination in combating the most serious crimes against humanity.

Key words: *crimes against humanity, international criminal law, International Criminal Court, Rome Statute, international criminal responsibility, ad hoc tribunals, genocide, war crimes.*

Постановка проблеми. Злочини проти людяності належать до найтяжчих порушень міжнародного гуманітарного права та норм у сфері захисту прав людини. Ці діяння, що включають масові вбивства, тортури, сексуальне насильство, переслідування та насильницькі зникнення, становлять загрозу не лише окремим особам, але й усій міжнародній спільноті. Саме тому розвиток ефективних механізмів притягнення до відповідальності за такі злочини є одним із пріоритетних завдань сучасного міжнародного права.

Незважаючи на значний прогрес, досягнутий після Другої світової війни з утворенням Нюрнберзького і Токійського трибуналів, система міжнародного кримінального правосуддя донедавна залишалась фрагментарною та позбавленою постійного інституційного підґрунтя. Лише зі створенням у 1993–1994 роках *ad hoc* трибуналів для колишньої Югославії та Руанди, а згодом і Міжнародного кримінального суду (МКС) на підставі Римського статуту 1998 року, ця система набула більш системного характеру [1; 2].

Водночас практика притягнення до відповідальності за злочини проти людяності свідчить про наявність численних прогалин та суперечностей. Серед них – відсутність єдиного кодифікованого визначення злочинів проти людяності у формі окремого міжнародного договору, проблеми здійснення юрисдикції стосовно діючих глав держав та інших посадових осіб, обмежена ефективність вико-

нання рішень міжнародних судових органів, а також складнощі у забезпеченні принципу невідворотності покарання.

Особливої актуальності ці питання набувають у контексті сучасних збройних конфліктів, зокрема агресії Російської Федерації проти України, що супроводжується масовими атаками на цивільне населення, депортацією мирних мешканців та іншими діяннями, які можуть бути кваліфіковані як злочини проти людяності.

Метою статті є комплексне дослідження сучасних тенденцій розвитку міжнародного кримінального права у сфері відповідальності за злочини проти людяності.

Виклад основного матеріалу. Поняття «злочини проти людяності» вперше з'явилося у міжнародно-правовому обігу в контексті Першої світової війни, коли уряди Франції, Великобританії та Росії у спільній декларації 1915 року засудили масові вбивства вірмен як «злочини проти людяності та цивілізації» [3, с. 45].

Однак юридично це поняття закріпилось лише у Статуті Нюрнберзького трибуналу 1945 року, стаття 6(с) якого визначила злочини проти людяності як «вбивство, знищення, поневолення, депортацію та інші нелюдські акти, вчинені стосовно будь-якого цивільного населення до або під час війни».

Суттєвим кроком у розвитку цієї концепції стало прийняття Римського статуту МКС у 1998 році, стаття 7 якого містить розгорнуте і найбільш деталізоване нормативне визна-

чення злочинів проти людяності. Відповідно до цієї статті, такими злочинами визнаються зазначені діяння, «коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад здійснюється свідомо» [4].

Доктрина міжнародного кримінального права виокремлює такі ключові елементи злочинів проти людяності: по-перше, об'єктивний елемент – вчинення конкретного фізичного діяння із закритого переліку (вбивство, катування, зґвалтування, апартеїд тощо); по-друге, контекстуальний елемент – зв'язок з широкомасштабним або систематичним нападом на цивільне населення; по-третє, суб'єктивний елемент – наявність умислу та обізнаність щодо контексту нападу [5, с. 123-126].

Важливою відмінністю від воєнних злочинів є те, що злочини проти людяності можуть вчинятися і в мирний час, поза межами збройного конфлікту. Це суттєво розширює сферу застосування відповідних правових норм та підкреслює їх значення для захисту людської гідності незалежно від контексту.

Система міжнародного кримінального правосуддя пройшла тривалий шлях від ситуативних трибуналів до постійного судового органу. Нюрнберзький та Токійський трибунали, попри свою безперечну значимість у формуванні прецедентного права, були засновані переможцями над переможеними і не мали постійного характеру. Проте вироблені ними принципи – відповідальність фізичних осіб за міжнародні злочини, неможливість посилання на виконання наказу, незастосовність строків давності – стали наріжними каменями подальшого розвитку галузі [6, с. 78-82].

Новий імпульс розвитку міжнародного кримінального правосуддя надало заснування трибуналів *ad hoc*: Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії (МТКЮ) у 1993 році та Міжнародного трибуналу для Руанди (МТР) у 1994 році. Ці органи були засновані рішеннями Ради Безпеки ООН відповідно до Глави VII Статуту ООН як реакція на систематичні і масові порушення міжнародного гуманітарного права. Діяльність МТКЮ та МТР мала доленосне значення

для кодифікації злочинів проти людяності: зокрема, саме у рішеннях цих трибуналів остаточно сформувалась концепція «систематичного нападу», що не вимагає зв'язку зі збройним конфліктом [7, с. 215-219].

Визначним досягненням міжнародного співтовариства стало прийняття на Римській дипломатичній конференції 1998 року Статуту Міжнародного кримінального суду, який набув чинності 1 липня 2002 року після ратифікації 60 державами. МКС є першим постійним міжнародним органом кримінальної юстиції, що здійснює юрисдикцію щодо геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії. Станом на початок 2025 року Римський статут ратифікували 124 держави, що засвідчує широке міжнародне визнання цього інституту [8].

Паралельно з МКС функціонують «гібридні» трибунали, що поєднують елементи міжнародного та національного права. Серед них – Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне, Надзвичайні палати судів Камбоджі, Спеціальний трибунал для Лівану та Спеціальний кримінальний суд Центрально-африканської Республіки. Гібридна модель дозволяє поєднати переваги міжнародної легітимності та незалежності з урахуванням місцевого контексту та залученням національних правових систем [9, с. 301-305].

Одним із найбільш дискусійних питань у сфері відповідальності за злочини проти людяності залишається проблема імунітету глав держав та інших вищих посадових осіб. Традиційне міжнародне право надає главам держав, главам урядів та міністрам закордонних справ абсолютний імунітет *ratione personae* від кримінальної юрисдикції іноземних держав. Однак чи поширюється цей імунітет на злочини проти людяності?

Ключовим у цьому контексті є рішення Міжнародного суду ООН у справі «Арешт-ордер» (Демократична Республіка Конго проти Бельгії) 2002 року, в якому суд підтвердив дію імунітету дійсних посадових осіб навіть у справах, пов'язаних із тяжкими злочинами. Водночас суд зазначив, що такий імунітет не виключає кримінального переслідування міжнародними кримінальними судами, якщо відповідна держава визнала їхню юрисдикцію [10].

Більш рішучу позицію в питанні неприпустимості посилання на посадовий імунітет займає Римський статут МКС. Стаття 27 прямо передбачає, що статут «застосовується рівною мірою до всіх осіб без будь-яких відмінностей на основі посадового становища». Однак практика свідчить про суттєві труднощі в реалізації цього принципу: видача ордеру на арешт президента Судану Омара аль-Башира у 2009 та 2010 роках так і не призвела до його реального затримання і передачі до МКС [11, с. 56-61].

Зворотнім боком проблеми є питання про відповідальність держав за злочини проти людяності. Хоча МКС має юрисдикцію виключно стосовно фізичних осіб, Міжнародний суд ООН може розглядати справи щодо відповідальності держав за порушення Конвенції про геноцид. Важливим прецедентом у цьому сенсі є рішення у справі «Боснія проти Сербії» 2007 року, де Міжнародний суд вперше встановив відповідальність держави за геноцид [12].

На відміну від геноциду та воєнних злочинів, злочини проти людяності досі не кодифіковані в окремому багатосторонньому договорі, що є суттєвою прогалиною в системі міжнародного гуманітарного права. Конвенція про незастосовність строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності 1968 року та Принципи міжнародного права, визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу 1950 року, лише частково заповнюють цю прогалину [13].

Значним кроком у напрямі кодифікації стало схвалення у 2019 році Комісією ООН з міжнародного права проекту статей про злочини проти людяності. Документ, розроблений на основі визначення Римського статуту, передбачає зобов'язання держав запобігати злочинам проти людяності та притягати винних до відповідальності. Проект статей рекомендовано Генеральній Асамблеї ООН із метою їх перетворення на основу конвенції – рішення, що досі залишається предметом дискусій [14, с. 3-12].

Не менш важливою тенденцією є розширення принципу універсальної юрисдикції. Відповідно до нього, будь-яка держава може переслідувати осіб, підозрюваних у злочинах

проти людяності, незалежно від місця вчинення злочину, громадянства виконавця або жертви чи інших традиційних підстав юрисдикції. Цей принцип знайшов законодавче закріплення в ряді держав, зокрема у кримінальному законодавстві Бельгії, Іспанії, Нідерландів та Швеції [15, с. 89-96].

Суттєвою тенденцією є також зростання ролі національних судів у притягненні до відповідальності за злочини проти людяності. Принцип комплементарності МКС, закріплений у статтях 17–20 Римського статуту, спонукає держави до самостійного переслідування таких злочинів. На практиці це стимулює прийняття відповідних національних законів та реформування судових систем. Показовими є приклади Аргентини, де було засуджено колишніх членів хунти за злочини проти людяності, та Сенегалу, де відбувся судовий процес проти колишнього президента Чаду Хіссена Хабре [16, с. 156-161].

Новітньою тенденцією є використання технологічних інструментів у збиранні доказів злочинів проти людяності. Матеріали з відкритих джерел (OSINT), аналіз супутникових знімків, дані мобільних пристроїв та соціальних мереж дедалі активніше використовуються в міжнародних кримінальних розслідуваннях. МКС та національні органи правосуддя опрацьовують методологічні підходи до автентифікації та оцінки такого роду доказів [17, с. 204-210].

Попри значний прогрес, сучасна система відповідальності за злочини проти людяності стикається з низкою серйозних викликів. Передусім це – проблема виконання рішень та ордерів МКС. Без власних поліцейських сил суд залежить від добровільного співробітництва держав, яке на практиці часто виявляється недостатнім. Відмова низки держав видавати підозрюваних, що перебувають на їхній території, та небажання виконувати ордери на арешт свідчать про структурні обмеження існуючої системи [18, с. 44-49].

Серйозним викликом є також вибірковість правосуддя. Критики вказують на непропорційну кількість справ МКС, спрямованих проти африканських держав, що зумовило у 2017 році хвилю заяв про вихід ряду африканських країн із Римського статуту (хоча

більшість із них свої заяви надалі відкликали). Ця критика ставить питання про легітимність міжнародних кримінальних інституцій та необхідність забезпечення їхньої політичної нейтральності [19, с. 77-84].

Особливо гостро постає проблема великих держав, що не є учасницями Римського статуту: США, Росії, Китаю, Індії та Ізраїлю. Це не тільки обмежує юрисдикцію МКС, але й підриває загальний авторитет міжнародного кримінального правосуддя. Виходом із Римського статуту зазначених держав стало в тому числі і реакцією на конкретні розслідування МКС [20].

У контексті збройної агресії Росії проти України починаючи з 2014 року та повномасштабного вторгнення у 2022 році питання відповідальності за злочини проти людяності набуло нової актуальності. МКС видав ордер на арешт Президента РФ Путіна та уповноваженого з прав дитини Львової-Бєлової у зв'язку з незаконною депортацією українських дітей, що є безпрецедентним кроком у відносинах між МКС та Радою Безпеки ООН [21].

Паралельно з діяльністю МКС активно розглядається питання створення спеціального міжнародного трибуналу для розслідування злочину агресії Росії проти України. Оскільки Росія не є учасницею Римського статуту, МКС не має юрисдикції стосовно злочину агресії, що обумовлює потребу в альтернативних механізмах відповідальності. Обговорення цього питання є показником динамізму сучасного міжнародного кримінального права та його здатності реагувати на нові виклики [22, с. 711-713].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки. Сучасне міжнародне кримінальне право у сфері відповідальності за злочини проти людяності пере-

буває в стані динамічного розвитку, характеризується поглибленням інституційної основи та вдосконаленням нормативно-правової бази. Від ситуативних трибуналів до постійного МКС – цей шлях відображає прагнення міжнародної спільноти до формування сталої системи кримінальної відповідальності.

Ключовою нормативно-правовою основою залишається Римський статут МКС 1998 року, у статті 7 якого закріплено найбільш деталізоване визначення злочинів проти людяності та їхні структурні елементи. Водночас відсутність окремої міжнародної конвенції з цього питання залишається суттєвою прогалиною, яку покликаний усунути проект статей КМП ООН 2019 року. Системні виклики у сфері відповідальності за злочини проти людяності – вибірковість правосуддя, проблема імунітету посадових осіб, обмежена виконуваність рішень МКС та відсутність участі великих держав у Римському статуті – потребують системних рішень: як реформування існуючих інституцій, так і прийняття нових міжнародно-правових механізмів.

Перспективними тенденціями є: розширення застосування принципу універсальної юрисдикції; активізація національних правових систем у притягненні до відповідальності за злочини проти людяності; запровадження технологічних засобів збирання та верифікації доказів; а також розгляд питання про заснування спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України.

Притягнення до відповідальності за злочини проти людяності є не лише юридичним, а й морально-правовим та цивілізаційним завданням. Ефективне функціонування системи міжнародного кримінального правосуддя є необхідною умовою для запобігання повторенню масових злочинів та відновлення справедливості для жертв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Cassese A. *International Criminal Law*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2013. 436 p.
2. Schabas W. *An Introduction to the International Criminal Court*. 5th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. 467 p.
3. Lippman M. *Crimes Against Humanity*. Boston College Third World Law Journal. 1997. Vol. 17, No. 1. P. 171–273.
4. Римський статут Міжнародного кримінального суду: прийнятий 17 липня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

5. Leanza U., Pronto A. *The International Law of the Sea*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2020. 524 p.
6. Bassiouni M. C. *Crimes Against Humanity: Historical Evolution and Contemporary Application*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 842 p.
7. Prosecutor v. Duško Tadić: рішення МТКЮ від 15 липня 1999 р. у справі № IT-94-1-A. URL: <https://www.icty.org/case/tadic/4>.
8. Міжнародний кримінальний суд: офіційний вебсайт. URL: <https://www.icc-cpi.int>.
9. Cryer R. et al. *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 596 p.
10. Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium): рішення МС ООН від 14 лютого 2002 р. ICJ Reports 2002. P. 3.
11. Жорж Д. Імунітет та відповідальність глав держав у міжнародному кримінальному праві. *Право України*. 2021. № 9. С. 50–65.
12. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro): рішення МС ООН від 26 лютого 2007 р. ICJ Reports 2007. P. 43.
13. Конвенція про незастосовність строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності: прийнята 26 листопада 1968 р. Збірник міжнародних договорів ООН. Т. 754. С. 73–79.
14. Кабінет ООН з правових питань. Текст проекту статей про злочини проти людяності 2019 р. Нью-Йорк: ООН, 2019. 108 с.
15. Reydams L. *Universal Jurisdiction: International and Municipal Legal Perspectives*. Oxford: Oxford University Press, 2004. 312 p.
16. Akhavan P. Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities? *American Journal of International Law*. 2001. Vol. 95, No. 1. P. 7–31.
17. Brown B. S. *Research Handbook on International Criminal Law*. Cheltenham: Edward Elgar, 2011. 464 p.
18. Danner A. M. Enhancing the Legitimacy and Accountability of Prosecutorial Discretion at the International Criminal Court. *American Journal of International Law*. 2003. Vol. 97, No. 3. P. 510–552.
19. Murithi T. The African Union and the International Criminal Court: An Embattled Relationship? *Institute for Justice and Reconciliation Policy Brief*. 2013. No. 8. P. 1–8.
20. Ciampi A. *The International Criminal Court and States Not Party*. Florence: European University Institute, 2010. 312 p.
21. МКС: ордер на арешт Путіна. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>.
22. Лісний І.А., Коваленко В.Ф., Особливості кримінальної відповідальності: питання міжнародно-правового регулювання через призму практики міжнародного кримінального суду. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 711–713. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/172>

Дата першого надходження статті до видання: 11.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026